

НИХИЛИЗМЪТ – НЕГАТИВНАТА ДИАЛЕКТИКА НА ФРИДРИХ НИЦШЕ

Росен РАЧЕВ

NIHILISM – THE NEGATIVE DIALECTICS OF FRIEDRICH NIETZSCHE

Rosen RACHEV

Human life is an endless sequence of problem situations and ways to overcome them. Friedrich Nietzsche proclaims doubt and nihilism as forms of existence in problem situation. They are the foundation of the reassessment of all values. This reassessment is oriented to traditional, approved and wide spread principles and norms in society. The skepticism is an initial position and a transitional stage of denial. If someone denies something without thinking of it, he acts emotionally.

Friedrich Nietzsche is a nihilist because his attitude is based on doubts, which are rationally motivated. In this paper the arguments are derived from his books "Human, All Too Human", and "The Gay Science". There are a lot of similar arguments in other Nietzsche's books that will be discussed in next papers.

Key words: Nietzsche, skepticism, nihilism, reassessment of all values, problem situation

Колко често обстоятелствата на живота ни поставят в сложни, трудни за преодоляване, дори неразрешими ситуации!

Тогава човек осъзнава, че ръководейки се от общоприети принципи, не би могъл да се справи успешно. Ако все пак успее, заплатената цена е твърде висока – загуба на време, пари, изхабени нерви, изпускане на добри възможности за развитие.

Подобни извънредни и екстремни положения ни помагат да разберем, че за един пълноценен и щастлив живот е необходима

изобретателност, необходимо е оригинално мислене. Притиснат от ситуацията, човек се разделя със спокойствието и равнодушието, започва да напряга сивите си мозъчни клетки само и само да намери изход.

В немалко случаи точно отрицанието на традиционните средства и методи, както и решителното, дръзко поглеждане към непознати хоризонти е било спасение за обречения на провал. Колкото и парадоксално да звучи, отрицание от подобен тип означава градивност. Старото се разрушава из основи, за да бъде издигнато на негово място нещо ново, качествено различно. Последното е това, което е ценно и заслужава внимание. Нихилистите¹ не приемат надеждността и перспективността на утвърденото, общоприетото. Те създават негова алтернатива и по този начин провокират мислещия човек да направи своя рационален избор.

Един от най-ярките представители на ниҳилизма във всичките му разновидности не само във философията на Новото време, а изобщо в историята на философията е Фридрих Ницше. Думата „ниҳилизъм“ заема от руския писател Тургенев. Акцентът в нейното значение се поставя върху обезценяването на висшите ценности, на онези ценности, които изначално придават смисъл на цялата човешка дейност и страдание. Ницше определяме като философ на отрицанието, защото за него като че ли не съществува нищо, за което да си струва да живеем или да умрем. Вслушвайки се в неговите думи и вниквайки в смисъла на неговата аргументация, човек остава с впечатлението, че всичко, което прави, е напразно.

Често пъти в своето съществуване се изправяме пред неопределени, неизвестни неща. Това от своя страна ни поставя в ситуация на избор. Избор на начина, на средствата, които евентуално ще ни изведат от затруднението. Едно от възможните решения, един от вариантите за избор е именно отрицанието. С други думи ниҳилизмът е една от формите за съществуване в проблемна ситуация. Той се формира като нагласа, като философия преди всичко в преходните общества, когато се налага преоценка на ценностите.

В социален план ниҳилизмът се реализира като екстремизъм, фанатизъм, тероризъм. Българската действителност в последните години дава изобилие от подобни примери, което показва, че никак не

са малко хората, за които отричането на старите и установени ценности е единственото правилно решение. Все повече стават хората, които смятат, че тези порядки са отживели своето време и че е необходимо бързо да се приспособим към новите условия на живот. Те приемат, че подобно приспособяване е възможно, само като се сложи окончателна черта на старото и се даде път на влизащите с пълна сила нови порядки.

Настоящата разработка насочва вниманието към философията на Фридрих Ницше, за който съмнението, прераснало по-късно в отрицание на установените норми и ценности, е нещо, с което си струва да се заеме всеки един човек. За немския мислител определяща е аксиологическата проблематика. Отрицанията на Ницше са един вид загриженост за най-висшата от всички ценности – човешкия живот.

В началото бих искал да изтъкна някои факти от живота на Ницше, които в една или друга степен са повлияли за философската позиция, която заема. Не бих могъл да не се съглася с Томас Ман, за когото е налице непосредствена връзка между живот и творческо дело. Специално за Ницше от изключителна важност е да се проследи духовният му произход, влиянията, които са формирали неговата личност, за да се види в крайна сметка колко чужди са те на неговата природа. Вглеждането в биографията му ще ни помогне да си обясним едно или друго негово изказване, ще ни помогне да разберем невероятните авантюри и поврати в неговия жизнен път и пълната невъзможност този път да бъде предвиден. Ницше произлиза както по бащина, така и по майчина линия от уважавани пасторски семейства. По ирония на съдбата дядо му е автор на трактата „За вечността и нерушимостта на християнството. Против съвременните сеячи на смут“. Баща му бил нещо като придворен възпитател на пруските принцеси. Дължал пасторското си място на изключителното благоволение на Фридрих Вилхелм IV. Това показва, че в родната къща на Ницше е царял дух на аристократизъм, строгост на нравите, чувство за чест, любов към реда и хармонията. Когато е бил едва петгодишен, баща му умира, което го обрича на обкръжение от пет жени: майка му, баба му, две лели и сестра му Елизабет. Те, разбира се, полагат големи грижи за неговото всестранно развитие, но, от

друга страна, липсата на мъж, строгата морална атмосфера, сковавашото женско присъствие предварително го изолират и отчуждават от живота. Погледнато чисто психологически, може би тъкмо защото е чувствал тази женска среда като клетка за свободния полет на духа, той намразва жената изобщо и през целия си живот не изпитва любовта като прераждаща мощ и стимул на лирично вдъхновение. Никъде не се среща името на любимата жена или приятел, макар сестра му Елизабет да твърди, че от приятелството правел култ.

След завършването на гимназията Ницше се записва за студент по класическа филология отначало в Бон, а после в Лайпциг, макар да се чувства раздвоен между влечението си към музиката и семейната традиция към теологията. Едва 24-годишен той става професор по класическа филология в Базел, но твърде скоро развитието на болестта го принуждава да прекъсне академичната си дейност и да се посвети изцяло на творческите си задачи, които напират за превъплъщение. През 1889 г. го поглъща напълно мракът на безумие, в който преживява до смъртта си цели единадесет години до 1900 г., без нито един лъч на просветление да озари непрогледната тъма на съзнанието му.

Никак не е чудно, че човек с подобна житейска съдба, прекарал целия си живот без приятели, без любов, застава на позициите на философския нихилизъм. Какво друго му остава, освен да отхвърли, да отрече онзи живот и онази действителност, които не му дават никакво спокойствие, радост и утеха.

В какво по-конкретно се изразява нихилистичната нагласа на Ницше? Кои са произведенията, в които най-ярко проличава тя? Каква е аргументацията на Ницше в подкрепа на неговите твърдения и предложения? Целта на настоящото изложение е да даде отговор на всички тези въпроси.

Една от книгите, която ще застане в центъра на нашето внимание, е „Човешко, твърде човешко“ (1878–1900 г.) с подзаглавие „Книга за свободните духове“. Тя представлява сборник от фрагменти, които са подредени тематично. Ницше смята, че най-сбитата форма на творчески изказ е фрагментът. Той дава възможност да се изтъкне порелефно относителността на отделните морални понятия. Като похват фрагментът не е изобретение на Ницше. Той се използва от

редица мислители като любима техника на философско преосмисляне, което се поражда като внезапно прозрение, получаващо своите поводи от действителността. В много от фрагментите на Ницше могат да се открият основните ядра на замисъл, разработени по-късно в по-широка мащабност в някои от трудовете му. Защо обаче сборникът от фрагменти, за който говорим, носи точно заглавието „Човешко, твърде човешко“? Това е така, защото проблемите в тази книга са разгледани в разнообразието на тяхната реализация именно в живота на всеки отделен човек. С други думи, тази книга говори за относителността на моралните ценности, говори за онзи избор, за който стана въпрос съвсем в началото – избора на човека как да постъпи във всяка една конкретна ситуация. Дали този избор да се съобрази с установените порядки и ценности или не. Някои автори смятат, че книгата, за която говорим, с още по-голямо основание може да носи заглавието „Откровения“. Това е така, защото импровизацията, импулсът на прозряната моментна истина винаги съдържа определена доза изповедност, откровение, желание за споделяне. Ето как точно и ясно, с подчертана естественост и непринуденост говори Ницше за оценяването на простите истини: „Белег на висша култура е да ценим по-високо малките, простите наглед истини, открити по пътя на строгия метод, вместо изпълващите ни с щастие, заслепяващи заблуди, чийто произход се корени в метафизични и художествени епохи и хора. На първите сме готови веднага злъчно да се присмеем, сякаш ни се струва недопустимо да се съпоставят толкова неравностойни неща.“² С това откровено изявление на Ницше започва и самото преосмисляне и преодоляване на установените норми. Немският мислител е стигнал до прозрението, че е необходимо да се върнем към „простите истини“, които според него са белегът за висша култура. Той е убеден, че не само отделният индивид, но и цялото човечество ще се извиси до мъжеството, когато се научи да цени устойчивите и трайни познания и се отърси от вярата и внушенията в чудодейни истини. Ницше смята, че когато човек прилага личните си критерии за красота и възвишеност в оценката за дадено нещо, той може да се провали поради една единствена причина – липса на новия дух, който оценява по достойнство прелестите на най-обикновените форми.

В друг фрагмент от сборника „Човешко, твърде човешко“ Ницше посочва още едно от заблужденията, които са обзели хората. Според него не бива да се отъждествяват понятия като жизнеспособност и целесъобразност. Какво има предвид? Мислителят смята за абсолютно неправилно да приемаме, че щом дадено нещо съществува, то е напълно оправдано. Хората около нас, а и ние самите непрекъснато изказваме мнения за света, за живота, за житейските проблеми и ситуации. Склонни сме да правим погрешния извод, че щом определено мнение има добро въздействие върху нас и ни прави щастливи, то задължително е добро и вярно. Обратната постановка също е правилна.

В същата глава на книгата Ницше продължава да излага своите виждания относно широко разпространените сред хората заблуждения. Тази глава носи заглавието „За първите и за последните неща“. От него става ясна основната водеща идея на автора. Смисълът на тази идея се заключава в наложителната преоценка и впоследствие смяна на утвърдени правила, принципи, мотиви в ръководната дейност на хората. Първите неща са общоприетите, достъпните, приятите за абсолютно истинни. Последните неща са тяхната диаметрална противоположност, според критерия на мнозинството. Фридрих Ницше приема, че последните неща не бива да се отхвърлят като неистина. Нещо повече, те трябва да заемат мястото на първите, т.е. налага се разместване между тях.

Поредната заблуда е свързана с нелогичното. Хората смятат, че то не е необходимо, че може да доведе само до объркване и колебание. Немският философ заема съвсем друга позиция. Той изрично подчертава, че нелогичното е нужно на човека и от него възникват много добри неща. „То е сраснало тъй дълбоко със страстите, с езика, с изкуството, с религията и изобщо с всичко, което придава стойност на живота, че е невъзможно да го измъкнем оттам, без да увредим безвъзвратно тези красиви неща. Само най-големите наивници могат да вярват, че човешката природа би могла да се превърне в чисто логична.“³

Следвайки тази линия на разсъждение, Ницше прави още един извод: „по природа ние сме нелогични, а поради това и несправедливи същества.“ Той разглежда несправедливостта като необходимост.

Освен това посочва причините за невъзможността на хората да дават чисти и безпристрастни преценки за нещата. Това са оскъдният наличен материал, начинът за получаване на крайните резултати и фактът, че всеки отделен елемент от материала е със сигурност резултат на нечисто, неизкрystalизирало познание. В крайна сметка, ако и да изглежда, че е по-добре да не правим никакви преценки за нещата, то става ясно, че това е невъзможно.

Човешкият живот не е възможен и без още една заблуда – заблудата, за живота като необходимо условие за живот. Хората са изпълнени с вяра в достойнството и смисъла на живота поради слабо развитото си чувство на съпричастие към живота и страданията на човечеството в цялост. Според възгледа на Ницше, човечеството в своята съвкупност няма цели. Наблюдавайки този развой, човек не може да намери утеха и опора в него, а може само да се отчае. Някакво успокоение, някакъв смисъл можем да открием единствено ако насочим зора си върху изключенията. Това са големите дарования и непокварените души. Приемем ли тяхното възникване за цел на общото световно развитие, наслаждаваме ли се на дейностите им, бихме могли да повярваме в стойността на живота. Това е правилният начин според Ницше да бъде засилена нашата вяра, което ще ни помогне да продължим нормално живота си.

Говорейки за преоценката на ценностите, която се опитва да направи Ницше и наблюдавайки движението на неговата мисъл от скептицизъм към отрицание, не бихме могли да подминем обясненията на автора относно лъжата, относно причините за нея и обстоятелствата, при които се използва. Една от основните утвърдени ценности и порядки е стремежът към говорене на истината и отбягване от лъжата, която е нейна противоположност. За разлика от заблудите, които представляват неосъзнати неистини, лъжите се отличават със съзнателност, преднамереност, предварителна подготовка дори в някои от случаите. Ницше задава съвсем директно въпроса: „Защо във всекидневния живот хората казват най-често истината?“ Според него това е така не поради забраните на някой бог да не се лъже, а просто, защото е по-удобно да се говори истината. Лъжата изисква изобретателност, преструвка, свежа и добре тренирана памет. Човек, който се ангажира с лъжа, поема изключително тежко бреме върху

себе си. Усложняването произтича от факта, че най-често една лъжа води след себе си редица други. При обикновени обстоятелства като че ли е много по-лесно да се каже направо и открито: искам това, направих онова и т.н., отколкото да се тръгва по пътя на коварството и лъжата.

Ницше предлага още една ситуация, още едни обстоятелства, при които човек свиква повече с лъжата и се отказва от истината. Това е случаят с дете, отрасло в заплетени домашни условия. То се научава от малко да борави майсторски с лъжата и винаги казва естествено това, което отговаря на интереса му. Усетът за истина и отвращението към лъжата сама по себе си, са му напълно чужди и недостъпни. Така това малко дете лъже най-невинно.

Начинът, по който немският мислител излага своите разсъждения относно лъжата показва, че преценка се налага на онова схващане, което приема, че има Бог – носител на абсолютен морал и чиста нравственост, повеляващ на хората никога да не лъжат, но винаги да казват истината, и съблюдаващ за стриктното спазване на това и всички останали свои изисквания. Ницше се опитва да ни убеди, че не страхът от някакъв Бог е причина да се говори по-често истината, а съвсем други, напълно реални и обективни неща.

Във втората глава на „Човешко, твърде човешко“, озаглавена „Към историята на моралните емоции“, Ницше предлага интересни схващания за нещата, които могат да се обещаваат. Това е в тясна връзка с преценката на ценностите и отричането на принципи, вкоренени открай време в съзнанието на хората. Категоричната цел на автора е да детронира старите заблуди и да научи хората да гледат на света, на живота, на всичко, което се случва от по-различна, от по-всеобхватна позиция. Точно и ясно е формулиран възгледът в този фрагмент на книгата. Всъщност почти навсякъде е така, тъй като, както вече стана дума, самият фрагментарен изказ предполага синтезираност и дефинитивност. Ницше заявява: „Могат да се обещаваат действия, но не могат да се обещаваат чувства, защото те са независими от волята.“⁴⁴ Ако някой обещае на друг, че ще го обича вечно или че винаги ще го мрази, или че вечно ще му бъде верен, то той обещава нещо, което е извън властта му. Човек може да обещае действия, които са резултат, последица от любов, омраза, вярност. Особеното

е, че те могат да възникнат и поради други причини. Ясно е, че към всяко действие водят множество пътища и мотиви. С други думи различни предпоставки могат да станат причина за появата на един и същ резултат, едно и също следствие.

Така че обещанието да се обича някой означава, че докато се обича, ще му бъде засвидетелствана с действия и дела тази любов. Престане ли да се обича, означава, че ще продължи да получава от другия същите действия и дела, макар и продиктувани от други мотиви. Според Ницше това довежда до илюзията на хората, че любовта не се е променила, а си е останала все същата. Изводът, който прави е, че когато без да сме самозаслепени се заклеваме някому във вечна любов, всъщност ние обещаваме издръжливост в една илюзорна любов. Тези интересни, дори любопитни разсъждения на немския философ ни дават ясно да разберем, че такова нещо като вечна любов просто не съществува. Дава ни ясно да проумеем, че бихме били доста наивни, дори глупави, ако тръгнем да се кълнем в подобни неща, които след известно време вече ги няма. Ницше ни предлага една различна гледна точка, която има благородната цел да „отвори очите“ на хората за някои истини и в крайна сметка да съхрани тяхното достойнство и чест. Тъй като доста хора допускат грешката да обещават на половинките си, че ще ги обичат вечно, че ще им бъдат верни завинаги и други подобни, Ницше заявява, че за да се спазят поетите обещания е необходима добра памет. Това означава, че когато след време любовта охладнее, дори изчезне, тези хора трябва да ти спомнят какво са обещали някога, за да продължат да действат по същия начин, както преди, но вече ръководени от други мотиви. Направеното обещание ги задължава да поддържат т.нар. илюзорна любов у другия, независимо че чувствата им са вече съвсем различни. Те обаче не стават достояние, а действията на човека, ако са достатъчно майсторски показват, че са си все същите, а може би по-силни. Ницше открива тясната връзка между морала и силата на интелекта: „Човек трябва да има добра памет, за да може да удържи дадени обещания. Той трябва да има силно въображение, за да изпита състрадание.“⁵

С голяма доза скептицизъм, прерастващ в несъгласие и отричане на общественото мнение, Ницше съпоставя в един от фрагмен-

тите любовта и справедливостта. Той смята, че хората надценяват любовта за сметка на справедливостта и ѝ приписват най-прекрасни неща, сякаш е нещо много по-възвишено. Авторът пита реторично „нима любовта не е по-глупава“ и си отговаря, че „тъкмо затова е много по-приятна за всички“. Според него тя притежава богат рог на изобилието, от който раздава своите дарове на всички, дори да не ги заслужават, дори и не всички да благодарят. Ницше използва библейския стих, според който дъждът вали и за праведните, и за грешните, както и слънцето дава светлината и топлината си на всички, без изключение. Той прави аналогия с любовта, която нарича „безпартийна като дъжда“, защото всеки получава от нея, от нейния богат рог на изобилие.

В сборника от фрагменти, който разглеждаме, се срещат елементи на критика срещу религията и по-специално християнството, макар че цялостната концепция на Ницше по този въпрос е изложена в книгата „Антихрист“. Един от пасажите в „Човешко, твърде човешко“ е озаглавен „Старецът и смъртта“. В него авторът изразява несъгласието си с изискването на религията да не се извършват самоубийства при абсолютно никакви обстоятелства. Ницше показва недоумението си от факта, че е по-похвално за един вече остарял човек, който чувства, че силите го напускат, да изчака бавното си изтощение и смъртта, вместо с пълно съзнание да сложи край на мъките и живота си. За немския философ това е напълно неприемлив възглед, срещу който излага своите аргументи. Относно изтощения старец Ницше смята, че самоубийството е напълно естествено и лесно обяснимо действие, което може да се разглежда като победа на разума, вдъхваща страхопочитание. Авторът ни припомня, че самоубийството е имало подобен ефект в древността, когато светилата на гръцката философия и най-доблестните римски патриоти са умирали най-често като сами са слагали край на живота си. Ницше е убеден, че много по-малко уважение заслужава болезнената, безсмислена упоритост на човек да крее ден след ден под тежестта на крайно тягостното съществуване, очаквайки с трепет съветите на лекаря и така бавно, бавно да стигне до естествения завършек на живота си. Ницше изразява съжалението си от факта, че религиите разполагат с „безброй“ претексти срещу повелята за самоубийството и по този начин печелят благосклонността на хората, влюбени в живота.

Както вече споменах, още в „Човешко, твърде човешко“ Ницше започва да излага своите възгледи срещу християнската религия, на чиято критика и отрицание отделя специално внимание в една от по-късните си творби. Глава III на първия том от разглежданото произведение носи заглавието „Религиозният живот“. В един от включените тук фрагменти немският философ споделя мнение, че християнството е една изживяла своето време древна религия. Ако трябва да бъде по-прецизен, той я определя като „врязваща се в нашето съвремие праисторическа древност“⁶. За Ницше е недопустимо хора, които имат строга преценка за всяка претенция, да вярват в такива „допотопни“ схващания, каквито са християнските. Когато в неделя сутрин чуваме старите камбани да бият, необходимо е с недоумение да си задаваме въпроса: „Как е възможно да се вярва днес в един разпнат преди две хиляди години евреин, който е твърдял, че е син Божи?“ Ницше е категоричен, че доказателства за последното твърдение напълно липсват. Освен това той изрежда цяла поредица от доктрини на християнското учение, които смята за абсолютно неприемливи и потвърждаващи възгледа му за тях като „отживелици“. Ницше отрича схващането за Бог, който създава деца от смъртна жена, отрича справедливост, която приема невинния като заместителна жертва, отрича светото причастие, при което се пие кръвта на Христос и се яде плътта му, отрича молитвите за събдяване на чудеса, отрича грехове, извършени към Бога и изкупени пак чрез него, отрича символа на кръста, чийто смисъл и предназначение е отдавна непознат. В крайна сметка философът възкликва: „Какъв ужасяващ хлад лъха от всичко това, както от гроба на прастаро минало! Дали да вярваме, че в подобно нещо все още се вярва?“⁷

В друг фрагмент от същата глава, когато авторът говори за съдбата на християнството, споделя, че първоначалната цел на тази религия е била да облекчава душите на хората. Той обаче смята, че в днешно време, за да бъде изпълнена целта, т.е. облекчаването на душата, трябва да има най-напред потискане, затормозяване. Изводът на Ницше е, че това в последна сметка ще доведе до погубване на християнската религия.

Друга теза, която защитава авторът, разглеждайки въпросите на религиозния живот, е тезата за безгрешността на човека. Според

него, ако човек разбере как се е появил грехът на света, изведнъж ще му олекне, светът ще му изглежда по-хубав и той ще започне да чувства блаженство в душата си. За Ницше грехът се е появил на света чрез погрешните ходове на разума. Това е причината хората помежду си, а също така и отделният човек, да се смятат за много по-черни и по-лоши, отколкото са в действителност. Ето какво сравнение използва авторът в подкрепа на възгледа си за безгрешността на човека: „Сред природата човекът си остава винаги истинско дете. Понякога детето сънува кошмари, обаче когато отвори очи, то всеки път се вижда отново в рая.“⁸

Ръководен от основната задача, която съм си поставил, а именно да търся доказателства за скептицизма на Ницше, който прераства в нихилизъм, във втория том на „Човешко, твърде човешко“ откривам тъкмо това. В един кратък фрагмент на първата глава немският философ изтъква, че „истината не търпи богове до себе си“⁹. Това означава, че тя не се нуждае от авторитети, които я налагат и които изискват безпрекословното ѝ приемане с вяра. С други думи, според Ницше, вярата в истината започва със съмнение във всички вярвани до момента истини. Скептицизмът се смята за предпоставка, за изходен път към намирането на истината. В определени моменти от движението по този път се стига до отрицание на някои принципи, схващания, които даден авторитет или обществото по някакъв начин са наложили на хората и следят за евентуални отклонения, неспазвания, следят за появата на нови „формули“, които противоречат на техните. Точно такава „обратна“ позиция е заел Ницше, мобилизирайки всички свои сили, за да докаже че не всичко, което е възприето от хората, е правилно, не всичко, което е определено по някакъв начин, е точно такова. Той е убеден, че позицията на скептика и нихилиста е единствено оправданата, тъй като именно тя дава възможност за обективно вглеждане в смисъла на нещата и тяхното предназначение и връзка с живота на хората. Ницше не застава на тази позиция просто така, воден от някакви емоции или стремеж да бъде оригинален. Да, може би в определени моменти той дава израз на своите вълнения и чувства, но те са плод на едно дълбоко убеждение, на едно внимателно и задълбочено изследване на проблемите, върху които работи. Основната цел на философа е да помага на хората. Да им помага да се

освобождават от многобройните заблуди, сред които живеят. Той не иска да нарушава техния комфорт и спокойствие, като ги кара да направят една преценка на ценностите, от които се ръководят. Той просто иска да подобри качеството на живота им. Исква да ги провокира да се замислят върху стойностите на т. нар. движещи начала. Разбира се всички тези неща биха могли да се осъществят от „истинските“ хора, т.е. тия, които са високо интелектуални и отговорни пред себе си и другите. Реализацията на подобни изисквания не е лесна работа. Тя представлява цената, която трябва да се плати за освобождението на човешкия дух. Навярно усилията си струват, щом довеждат човека до свободата. Нека си припомним, че подзаглавието на сборника от фрагменти „Човешко, твърде човешко“ беше „Книга за свободните духове“. Ницше признава, че такива свободни духове не съществуват и никога не са съществували, но той си ги е измислил, защото са му били необходими за компания, когато се е чувствал самотен, болен и отегчен. Той обаче искрено се надява, че един ден ще бъде възможно да се появят на бял свят подобни смели и свободни хора. Те ще бъдат напълно реални, от плът и кръв, а не само продукт на неговата фантазия. Ницше е убеден, че със своите възгледи и произведения ще съдейства за по-бързото идване на хората със свободни духове. Това безспорно означава, че те ще са възприели философията на Ницше като своя собствена житейска позиция. Несъмнено схващанията на немския мислител до голяма степен ще се препокриват с техните собствени. От казаното дотук става ясно, че за да се стигне до този вълнуващ краен момент, е необходимо да се извърви сложен и продължителен път. Този, който Ницше предлага, се нарича преценка на ценностите. Начинът за придвижване по него е скептицизмът и nihilизмът. Философът заявява: „Харесва ми всеки скептицизм, на който ми е разрешено да отговоря: „Да опитаме! Не желая да слушам нищо за онези проблеми и въпроси, недопускащи експеримента.“¹⁰ Ницше прави това изявление в публикуваната през 1882 г. книга „Веселата наука“. Тя също представлява сборник от фрагменти и афоризми, което всъщност се отнася за повечето негови произведения след „Човешко, твърде човешко“. Ницше има свои аргументи в защита на афоризма, които обясняват избора му на точно този начин за писане на книга. Той смята, че афоризмът и сентенцията са форми

на вечността. Да се каже с няколко изречения онова, което друг автор би обяснил с цяла книга, е най-сигурният път за достигане до потомството. Ницше смята обаче, че не е необходимо всичко, което каже, да стане достояние на всеки от потомството. За него проява на аристократичен вкус от даден писател е наличието на желание да бъде разбран само от определени хора.

Немският мислител изтъква още една причина за дълговечността на афоризма. Според него изречението запазва много по-голяма устойчивост от сбора от изречения, подобно на отделния камък, който е по-издръжлив във времето от сградата, направена от камъни. Краткостта, присъща на афоризма, сякаш сама принуждава създателя си да каже много, но бързо, така че то още по-бързо да стигне до ушите на онези, за които е предназначено.

Голяма част от изследователите на Ницшевото творчество го определят като мрачен философ, като философ на тъмните, мрачни мисли. От друга страна веселието е постоянна тема в неговите произведения¹¹. Може би по силата на добре известния психологически закон човек се стреми, мечтае най-много за онова, което няма или го има съвсем малко. Това с пълна сила важи за Фридрих Ницше. Неговите думи са потвърждение на казаното: „Цялата тази книга не е нищо друго освен изблик на веселост след дълго въздържание и безсилие, ликуване на възвръщащата се сила, на новопобудилата се вяра в утрешния ден, вдругиден, на внезапното чувство и предчувствие за бъдещето, за близки приключения, за възможността отново да се впуснем в открито море, за отново мислими, отново достижими цели.“¹²

Откъде обаче идва веселието на Ницше? Веселието произтича от неговото убеждение за преоценка на всички ценности, тъй като новите ще са по-висши и по-благородни. Без отказване, без отричане човек не може да отиде по-далеч и да се издигне по-високо от т. нар. положителни хора. Той трябва да захвърли много неща, които биха затруднили полета му, макар да са ценни и скъпи за него. Само с тази скъпа жертва може да се постигне движение напред и нагоре. Отново стигаме до направения вече извод, според който прекрасната заветна цел става възможна чрез съмнение и отрицание. За Ницше човешките истини представляват необоримите човешки заблуде-

ния. Ако някой му зададе въпроса в какво вярва, той би отговорил, че вярва в това, че всички неща трябва отново да бъдат претеглени. Човек, който подлага на съмнение и преценка ценностите, от които се е ръководил в един определен момент, стига до заключението, че трябва да се отърси, да се освободи от някои неща. По такъв начин става това отърсване? Отговор на този въпрос получаваме от самия Ницше в един от фрагментите на „Веселата наука“. Според него действието ни помага да загърбим старите навици. Авторът заявява: „Противни са ми всички морални повели от рода на: „Не прави това! Отречи се! Превъзможни себе си!“ Обратно, одобрявам онзи морал, който ме подтиква да върша нещо отново и отново, от сутрин до вечер, а нощем да мечтая за него и да не мисля за нищо друго освен как да го свърша добре, толкова добре, колкото съм в състояние само аз. Който живее така, се отърсва непременно едно след друго от всичко, което не подхожда за такъв живот. Без омраза и отвращение гледа как днес се разделя с едно а утре с друго, подобно на пожълтелите листа, които всеки полъх на вятъра отвява от дърветата.“¹³ В резултат на непрестанните действия човек дори не забелязва онова, с което се разделя, тъй като е максимално концентриран върху целта си. Не се разсейва нито за миг, гледа само напред, а не встрани, назад и надолу. Ницше е стигнал до прозрението, че действията ни определят от какво да се отърсим. Но както вече разбрахме от думите на автора, това не са случайни, произволни действия. Те са внимателно обмислени и преценени. Нощта е времето, което дава най-добра възможност за размисъл. Сред нейната тишина и уединение се раждат най-подходящите мисли за най-подходящите действия. Действия, имащи за цел освобождението. Действия, произлезли от проникателни мисли за механизма на освобождението. Мисли, чиято същност се състои в един прецизен скептицизъм относно случващото се. Мисли, чиито смисъл и дълбоко значение е в критическото отношение към света, хората и самия себе си. Това не е своеволна и самоцелна критика, но движена от благородната цел за защита на човешкото достойнство. Критика за подобряване стандарта на живот в духовно отношение. Критика за изправяне на човека от унижителното положение на съществуване сред безкраен куп от заблудения. Критика за „отваряне“ на човешките очи, за да могат да се насладят на красивите гледки,

които се откриват. Здрави, виждащи очи, които да се наситят, да се възхитят на един като че ли друг, нов, по-различен свят, свят на сияние, на свободно дишане, на веселие. Очи, които да се взират в безкрайните хоризонти на обещаващи перспективи и възможности. Ето това е, което Фридрих Ницше желае от цялото си сърце за нас хората – измъкване от посредствеността и живот по висотите. Той иска да даде шанс на всеки един без изключение, макар да си дава ясна сметка, че ще има и такива, които няма да го приемат.

Във „Веселата наука“ немският философ ни убеждава, че неоснователното изпадане в крайности може да бъде много опасно. В голяма част от неговите възгледи обаче проличава фактът, че сякаш е изпаднал в крайно състояние при оценката си за света и хората. Но то в никакъв случай не е неоправдано. То не е емоционално продиктувано. Ницше смята, че ако човек само се съмняваше и отричаше, това би довело до погубване на живота. Той е абсолютно убеден, че е нямало да оцелее нито едно живо същество, ако не е била извънредно силно развита и противоположната склонност, а именно всичко да се утвърждава. За Ницше всяка прекомерна предпазливост при умозаклученията, всяка склонност към скептицизъм представлява голяма опасност за живота. Изводът, който се налага от подобно схващане на философа е, че скептицизмът и nihilизмът са абсолютно необходими като мисловна нагласа за отделния човек, но те задължително трябва да бъдат прецизно дозирани и достатъчно добре аргументирани.

С такъв именно взор на благородство Ницше е искал да обхване света в съчинение „Преоценка на всички ценности“, което да завърши и увенчае цялата му философия. Поради краткото време, през 1888 г. успява да публикува само първата част – „Антихрист“.

За Ницше няма един бог, еврейско-християнски, има много богове и в този езически политеистичен пантеон първото място се пада на веселия Дионис с веселата му свита. Още от „Веселата наука“ тръгват буйните потоци на радостта, породени от отхвърлянето на бог и кумири. На нея са посветени не един от фрагментите на книгата. Относно Ницшевия атеизъм бихме могли да кажем, че е построен на солидна логическа и историческа основа. Немският мислител не открива нито логически аргументи, нито исторически доказателства

за съществуването на Бога. Той е запознат с всичко запазено от възгледите на Демокрит, Епикур и Лукреций, което се отнася до детронирането и развенчаването на богове, полубогове и кумири. Характерното само за Ницше е моралната неприемливост на Бога. Базелският професор по класическа филология е възмутен от факта, че може да се вярва във върховно същество, което поставя условия пред хората. Той недоумява как може Бог да обича само при положение, че го обичат и вярват в него. Каква е тази любов, зависеща от условия? Какъв е този любящ Бог, който мята страховити погледи и заплахи срещу всички невярващи? Ницше поставя тези реторични въпроси, с които изразява едва ли не отвращението си от наличието на вяра в подобно божество.

Ако изходим от позицията на християните, че Бог е техен благодетел и вземем предвид думите на Буда „не ласкай благодетеля си“, би се получило нещо като кадене, ако тези слова бъдат изречени в една християнска църква. Това ще доведе до прочистване на въздуха от всичко християнско. Разбира се, самите християни никога няма да направят подобно нещо, просто защото те се ръководят от учението на Исус Христос, а не на Буда. На Ницше обаче много му се иска да се случи тъкмо това. Той желае да влезе в ролята на свещеник, поне за малко, за да може да изпълни ритуала на кадене, при който става очистиването от всичко нечисто. С други думи да очисти християнството от всичко християнско. В случая стана въпрос, че „заключителните“ думи ще бъдат на друг легендарен основател на световна религия – Буда, но Ницше използва предимно собствени доводи и аргументи срещу християнството. Той предпочита да извършва ритуала на очистиването със собствени средства, със „заключинания“, които създава сам.

Критиката на Ницше към християнството проличава и в неговите разсъждения за произхода на греха. Той определя греха като „еврейско чувство, еврейска измислица, която е фон на цялата християнска моралност“¹⁴. Според него на тази основа християнската религия се е опитала да „поеврейчи“ целия свят, тъй като се приема съществуването на първороден грях, който се отнася до абсолютно всички хора без изключение, независимо от техния пол, раса, месторождение и други отличителни белези. Ницше смята, че малко по-

различни са светоусещанията в гръцката античност. Това като че ли свят, лишен от чувството за грях. Ако кажем на гърка, че ще има милост за него от Бога само при искреното му покаяние, той би се изсмял, а може би и ядосал. За него само робите изпитват подобни чувства. Поставянето на едно такова изискване означава съществуването на някакво могъщо, милостиво, но в немалко случаи и отмъстително върховно същество. Властта му е толкова голяма, че нищо не може изобщо да ѝ навреди освен оскърбление на честта му. Всеки грях е накърняване на уважението и нищо повече. Разкаяние, самоунижение, валяне в прахта – това е първото и последно условие, за да се спечели милостта му. Това представлява възстановяване на божествената му чест. Ницше определя греха като провинение към Бога, а не към човечеството. Според него върховното същество не се тревожи, когато чрез греха се причинява вреда и лоши последици за хората. То се тревожи единствено от накърняването на собственото си достойнство и чест. Гърците, напротив, били по-близо до мисълта, че и в престъплението може да има смисъл. В потребността си да приписват значение на престъплението и да го поетизират, те измислили трагедията – изкуство и удоволствие, останали в „дълбоката си същност чужди на евреите, въпреки поетичното им дарование и склонност към възвишеното. От казаното става ясно, че за Ницше са напълно излишни ученията на християнската религия. Както древните гърци са съумели да запазят човешкото си достойнство, отхвърляйки религиозните изисквания, така и останалите хора биха могли да направят това. Евреите, щом толкова искат, нека продължат да живеят със своите илюзии. Щом се чувстват толкова горди поради факта, че са избраният божи народ, нека се съобразяват и изпълняват божиите повели. Тези повели не са никак малобройни, а и за тяхното нарушаване се предвиждат сериозни санкции. Ницше е на мнение обаче, че ако Бог много е искал да бъде обичан, е трябвало да се откаже от ролята си на съдия, раздаващ справедливост. По правило никой съдия, дори и най-милосърдният, не е обичан. Ницше смята, че точно в този пункт основателят на християнството е допуснал грешка, като не е проявил достатъчно тънко чувство и усет.

Авторът на „Веселата наука“ изразява своето неодобрение към религията и по-специално към християнството, поради отношението

към самоубийството. През I век от новата ера то било изключително широко разпространено. Християните обаче строго го забранили, като запазили само две негови форми. Те ги обкръжили с ореола на най-висшето удоволствие и най-възвишените надежди. Тези две форми на самоубийство, които били разрешени, са мъченичеството и постепенното умъртвяване на плътта на аскета. Нека си припомним, че още в книгата „Човешко, твърде човешко“, в един от фрагментите, озаглавен „Старецът и смъртта“, Ницше недоволстваше спрямо християните тъкмо поради забраната за извършване на самоубийства. Още повече че обстоятелствата бяха такива, че даваха възможност за доброволно слагане край на живота като спасителен път от ужасни болки, страдания, черни мисли. Ставаше въпрос за старец, изпаднал в подобно положение, който обаче е с „вързани“ ръце, за да се избави от агонията си, понеже християнството определя самоубийството като един от най-тежките грехове.

В друг фрагмент на „Веселата наука“ Ницше говори за заблуждението на Христос. То се състои в неговото убеждение, че хората не страдат от нищо повече, отколкото от греховете си. Според автора това било заблуждение на този, който се чувствал безгрешен и на който липсвал всякакъв опит в това отношение. Така се обяснява неговата издръжливост и стоицизъм при понасяне на жестоките страдания. За Исус Христос било нормално да понася мълчаливо мъките, понеже те били по-малко зло и по-малка тежест от последствията на греха, които измъчвали обикновените хора. Впоследствие християните съумели да дадат допълнително право на своя учител и да придадат на заблуждението му светостта на истина.

Негативно е отношението на Ницше и към молитвата. За него тя няма особена стойност и значение. Приемлива е дотолкова, доколкото представлява празно занимание за неуките хора. Молитвата се явява един вид залъгалка за тях, средство за уплътняване на времето. „Молитвата е измислена за хора, лишени от собствени мисли, за които извисяването на душата е непознато или протича незабелязано... От този тип хора религията не изисква нищо друго, освен да стоят спокойно – с очи, ръце, крака, всякакъв вид органи. По този начин те стават за известно време по-красиви и по-човекоподобни.“¹⁵ Ницше признава далновидността и мъдростта на всички създатели

на религии, поради въвеждането на молитвата. Това е най-добрият начин да се ангажират масите и да не пречат на достойните хора да се изявяват така, както те си знаят. Какво ще търсят едни обикновени и неучи хора във всички важни житейски ситуации, изискващи умение и спокойствие? Нека си стоят в църквите и да предъкват безброй пъти своите молитви. Така и те са добре, тъй като се предполага, че изпитват благотворно въздействие върху себе си, добре са и ония, на които не им се пречи и които знаят какво да правят.

Във „Веселата наука“ немалко от фрагментите имат за цел да иронизират евреите, да ги унижат, да покажат в колко големи заблуди живеят. Ницше смята, че Божият син е можел да се появи само сред еврейски пейзаж. Той има предвид местност, над която е надвиснал мрачният буреносен облак на Йехова. Единствено тук внезапното проникване на един единствен слънчев лъч е могло да се възприеме като чудо на любовта, който лъч на незаслужена милост. „Единствено тук е бил възможен сънят на Христос: дъждовната дъга и небесната стълба, по която Бог слиза при хората. Навсякъде другаде хубавото време и ясното слънце се смятали за правило и ежедневие.“¹⁶ Евреите не са никак лицеприятни на Ницше, понеже те смятали себе си за избрания народ и се отнасяли с дълбоко пренебрежение и презрение към останалите хора. Освен това често пъти евреите биват осмивани в лицето на най-яркия свой представител – Исус Христос. Излагайки аргументи срещу несъстоятелността на редица негови мисли и действия, Фридрих Ницше не пропуска да отбележи неговия произход, както и да изтъкне, че подобни светоусещания са характерни за евреите.

В произведението „Веселата наука“ срещаме и някои много кратки откъси, представени като сентенции, афоризми. От тях става ясно по убедителен и красноречив начин нихилистичното отношение на автора спрямо християнските възгледи. Бих искал да посоча някои примери: „Християнското решение светът да се показва грозен и лош е направило света грозен и лош.“¹⁷ „Против християнството днес се обявява нашият вкус, не вече нашите основания.“¹⁸ „Какво приемат днес диваците най-напред от европейците? Ракия и християнство, европейските наркотици. А от какво загиват най-бързо? – От европейските наркотици.“¹⁹

Нихилистично отношение демонстрира Ницше и във връзка с етиката на християнските светци. Те се стремели да притежават добродетелите в най-бруталния им вид. Понасяли живота само с мисълта, че при вида на тяхната добродетел всеки ще бъде обзет от презрение към себе си. Ницше по никакъв друг начин не би могъл да определи добродетел с подобно въздействие, освен като брутална.

Все пак авторът на разглежданата творба открива и нещо положително в религията и по-конкретно в религиозните войни. Според него последните допринасят за прогреса на масите, тъй като и обикновените хора започват да се отнасят със страхопочитание към понятията. Религиозните войни са започвали едва когато вследствие на по-тънките спорове между сектите се изострял общият начин на мислене. Така и тълпата ставала остроумна и се отнасяла сериозно към дреболиите, дори допускала възможността спасението на душата да е свързано с незначителните различия между понятията.

От фрагментите, на които спряхме вниманието си и които влизат в съдържанието на „Веселата наука“ проличава, че немският философ продължава линията на съмнение и отрицание, започната в „Човешко, твърде човешко“. Онова, което прави впечатление е фактът, че във втората разгледана книга преобладават откъсите, където нихилистичното чувство взема връх, заклеимявайки безпощадно заблудата, отживелицата и всички ценности, които са непотребни за човека.

БЕЛЕЖКИ

¹ Нихилизмът (от лат. nihil – „нищо“) е гледната точка на абсолютното отрицание. Изразът е въведен от Якоби в неговото „Открито писмо до Фихте“ (1799 г.) и широко разпространен чрез романа на Тургенев „Бащи и деца“ (1862 г.). Теоретическият нихилизъм отрича възможността за познание на истината; етическият – на ценностите и нормите на поведение; политическият отрича всякакъв вид обществен ред. Често нихилизмът е само един догматично радикален скептицизъм, реакция срещу приемането на един световен ред, изглеждащ безсмислен, несъстоятелността на който е сякаш очевидна.

² **Ницше, Фр.** Човешко, твърде човешко. Т. 1. С., 1993, с. 18.

³ Пак там, с. 24.

- ⁴ Пак там, с. 34.
- ⁵ Пак там, с. 34.
- ⁶ Пак там, с. 50.
- ⁷ Пак там.
- ⁸ Пак там, с. 53.
- ⁹ **Ницше, Фр.** Човешко, твърде човешко. Т. 2. С., 1993, с. 20.
- ¹⁰ **Ницше, Фр.** Веселата наука. С., 1994, с. 74.
- ¹¹ Фридрих Ницше е автор на книга, озаглавена „Веселата наука“. Тя е публикувана през 1882 година.
- ¹² **Ницше, Фр.** Веселата наука. (Предговор към второто издание.) С., 1994, с. 21.
- ¹³ **Ницше, Фр.** Веселата наука..., с. 174.
- ¹⁴ Пак там, с. 126.
- ¹⁵ Пак там, с. 124–125.
- ¹⁶ Пак там, с. 128.
- ¹⁷ Пак там, с. 125.
- ¹⁸ Пак там, с. 126.
- ¹⁹ Пак там, с. 131.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Ницше, Фр.** Човешко, твърде човешко. Т. 1 и 2. С., 1993.
2. Ницше, Фр. Веселата наука. С., 1994.
3. **Паси, И.** Към философията на живота. С., 1994.
4. **Паси, И.** Фридрих Ницше. С., 1996.
5. **Паси, И.** Мислители и мисли. С., 1998.
6. Съвременна буржоазна философия. С., 1977.